Het Kempens gedeelte van Vlaanderen: mythe en werkelijkheid

Leo VANHECKE [1*], Wouter VAN LANDUYT [2] en Ivan HOSTE [1]

[1] Nationale Plantentuin van België, Domein van Bouchout, B-1860 Meise
[2] Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO), Kliniekstraat 25, B-1070 Brussel
* [leo.vanhecke@br.fgov.be]

Abstract. – 'The campine part of Flanders': myth and reality. The expression 'the campine part of Flandres' was used for the first time by J. Mac Leod in 1894. Since then, it has been used irregularly by successive generations of botanists, usually in a geographically rather restricted context and with a variety of delimitations. The phytogeographic meaning of this territorial subdivision is discussed.

Résumé. – 'La partie campinoise de la Flandre': mythe et réalité. L'expression 'la partie campinoise de la Flandre' a été formulée pour la première fois en 1894 par J. Mac Leod. Depuis lors, elle a été utilisée de façon irrégulière par des générations successives de botanistes, mais souvent dans un contexte plutôt régional et avec des délimitations différentes. La valeur phytogéographique de cette subdivision territoriale est brièvement discutée.

Een sluimerend en meerduidig begrip

Het 'Kempens[1] gedeelte van Vlaanderen', een herhaaldelijk opduikend begrip in de Vlaamse floristische literatuur, vertegenwoordigt voor sommigen een duidelijk en ondubbelzinnig begrip (cfr. Mac Leod 1894; Van Oye 1931, 1938; Vande Vyvere 1958; Galle 1976; Stieperaere 1974, 1977, 1979; Hoste 1978, 1982). Een voor de hand liggende vraag is hierbij in hoeverre dit begrip onder generatiegenoten in Vlaanderen en in België echt ingeburgerd is geraakt. Ook ziet het er naar uit dat de vlag niet steeds dezelfde lading heeft gedekt en dat in de loop van de tijd de inhoud van het begrip erg veranderd is. Voldoende reden om wat orde op zaken te zetten.

Een ingeburgerd begrip?

De recente uitgave van de *Atlas van de flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest* (Van Landuyt *et al.* 2006) biedt een unieke gelegenheid om te peilen naar de huidige populariteit van de uitdrukking. Talrijke plantensoorten vertonen in Vlaanderen een vergelijkbaar bipolair verspreidingspatroon, dat enerzijds de Kempen omvat en anderzijds een secundair verspreidingsareaal dat zich situeert in de Zandstreek ten zuiden en oosten van Brugge. Dit secundair areaal komt overeen met de vandaag gangbare betekenis van het begrip 'Kempens gedeelte van Vlaanderen'. Een 80-tal soorten (bij sommige soorten zijn verschillende interpretaties mogelijk) komen op een positieve manier in aanmerking om gecorreleerd te worden met deze omschrijving van het 'Kempens gedeelte van Vlaanderen' (zie bijlage).

De commentaren bij de verspreidingskaarten van die soorten werden geschreven door 12 verschillende auteurs, maar slechts één van hen verwijst expliciet, voor vier soorten (5 %), naar het Kempens gedeelte van Vlaanderen. Niettemin refereren acht van de twaalf auteurs voor 35 andere soorten (de kleine helft van deze die in aanmerking komen) met behulp van diverse alternatieve bewoordingen aan grofweg hetzelfde geografische gebied. Het betreft vooral termen die verband houden met de traditionele landschappen of die afkomstig zijn uit de geomorfologie of geologie. Niet helemaal onverwacht is dat die verwijzingen in veel gevallen min of meer auteursgebonden zijn. Enkele voorbeelden: de Zandstreek of het Brugse Houtland ten zuiden en oosten van Brugge, de (zure) veldzones of veldgebieden van Oost- en West-Vlaanderen, de Noord-Vlaamse dekzandrug van Maldegem tot Stekene en de cuestagebieden ten zuiden en oosten van Brugge. Bij de overige soorten wordt bij de bespreking van het verspreidingspatroon niet naar een fijnere onderverdeling van de Zandstreek of het Vlaams district verwezen, en ook dit is tot op zekere hoogte auteursgebonden. Als maatstaf voor de bekendheid van het begrip 'het Kempens gedeel-

[1] In de oudere literatuur wordt gesproken van het 'Kempische' gedeelte van Vlaanderen.

te van Vlaanderen' onder de huidige generatie floristen en botanici in Vlaanderen werkt een score van 4 op 79 voor de soorten, en van 1 op 12 voor de auteurs, redelijk ontnuchterend. Daarentegen is het besef van het bestaan van zoiets als een regionale geografische (sub)-entiteit binnen het Vlaams district veel groter (8 op 12 auteurs en de helft van de potentiële soorten).

Een begrip met diverse invullingen

De uitdrukking 'het Kempisch gedeelte van Vlaanderen' werd gelanceerd door J. Mac Leod (1894) in zijn *Proeve eener botanische beschrijving van het Kempisch gedeelte van Vlaanderen*. Dit vormt een 40 bladzijden lang hoofdstuk in een volumineus geschrift *Over de bevruchting der bloemen in het Kempisch gedeelte van Vlaanderen*. In een paar overzichtsartikelen over de Belgische fytogeografie beweert Van Oye (1931, 1938), hierin gevolgd door Galle (1976), dat Mac Leod met zijn publicatie van 1894 aan de oorsprong lag van de door Massart (1910) doorgevoerde opsplitsing van de oorspronkelijke 'zone campinienne' van Crépin (1873, 1874) in een apart Vlaams en Kempens district. Er bestaan echter geen argumenten om dit te onderbouwen. In de eerste plaats was Mac Leod zelf helemaal geen voorstander van het opsplitsen van Crépins grote Kempens district en nergens in zijn *Proeve eener beschrijving* maakt hij hierop allusie. Mac Leod (1894: 381) was zeer duidelijk in wat hij met het Kempens gedeelte van Vlaanderen bedoelde: "Wij noemen 'Kempisch gedeelte van Vlaanderen' het gedeelte der provinciën Oost- en West-Vlaanderen hetwelk tot het Kempisch Gebied behoort." Met dit 'Kempisch Gebied' bedoelt Mac Leod één van de drie fytogeografische (of beter: floristische) zones binnen de 'région septentrionale' van Crépin (1873, 1874).

Mac Leod bakende met de uitdrukking 'het Kempisch Gedeelte van Vlaanderen' dus niet een bepaald onderdeel af van het – toen nog niet eens verzelfstandigde! – Vlaams district, en had ook niet de bedoeling het Vlaams district af te scheiden van het Kempens district. Hij duidde er alleen die gedeelten van West- en Oost-Vlaanderen mee aan die zich situeren binnen de 'zone campinienne' van Crépin. Voor alle duidelijkheid: Mac Leod associeert het begrip 'Vlaanderen' met het historische graafschap Vlaanderen, en niet met de ruimere huidige geografische en administratieve omschrijving. Verder beschrijft Mac Leod (p. 383-384) hoe in het oostelijk gedeelte van dit gebied (de Antwerpse en Limburgse Kempen) de oorspronkelijke vegetaties (vennen, moerassen, heiden, bossen) nog meer aanwezig zijn: "In Vlaanderen heeft het Kempisch Gebied daarentegen sedert eeuwen den invloed van den mensch ondergaan." Deze zin bevestigt het bestaan van aanzienlijke regionale verschillen binnen het Kempens gebied van Crépin, en verder ook de opvatting van Mac Leod dat enerzijds gedeelten van Oost- en West-Vlaanderen en anderzijds de Antwerpse en Limburgse Kempen samen het grote Kempense gebied van Crépin uitmaken; het zijn geen zelfstandige entiteiten.

De bewering van Van Oye (1931, 1938, 1941a, 1941b) waarin hij laat uitschijnen dat Mac Leod met zijn 'Kempisch gedeelte van Vlaanderen' bewust naar een apart Vlaams fytogeografisch district zou gestreefd hebben, is dus ongegrond en volkomen onjuist. Een pleidooi in die richting had Van Oye overigens wel kunnen terugvinden bij Mac Leods tijdgenoot Durand (1907), die in de inleiding bij de *Prodrome* (De Wildeman & Durand 1898-1907) de noodzaak onderstreepte om de fytogeografische indeling van Crépin aan te passen. Vooreerst verzelfstandigde hij ook daadwerkelijk de 'zone argilo-sablonneuse' en de 'zone calcareuse' binnen Crépins 'région moyenne' tot aparte districten. Met betrekking tot Crépins Kempens district stelde hij klaar en duidelijk: "Les modifications apportées par les cultures suffisent-elles à expliquer les profondes différences que l'on remarque entre la Campine limbourgeoise, par exemple, et la Campine flamande? Nous ne le croyons pas! Il faudra sans doute subdiviser cette zone." In de *Prodrome* zelf handhaaft hij echter voor wat de Kempen betreft de indeling van Crépin. In tegenstelling tot Mac Leod, wil Durand dus de invloed van de menselijke inbreng in het onderscheid tussen het Kempens en het

Vlaams gedeelte van Crépins Kempense zone beperkt zien. Niettemin vermeldt hij nog niet expliciet welke andere mogelijke differentiërende factoren (bv. pedologische of klimatologische) hierbij betrokken kunnen zijn. Korte tijd later zal Massart (1910) dat voor het eerst wél doen.

Massart (1910) vermeldt Mac Leod niet bij de bronnen die hij geraadpleegd heeft voor zijn indeling van België in geobotanische districten, en evenmin trouwens in de bedanking van de wetenschappelijke medewerkers. Tot de werken waarop hij zich gebaseerd heeft, behoort vanzelfsprekend Crépin, maar verder ook de zoögeografische gegevens van Lameere (1895), de *Monographies Agricoles de la Belgique* (Anoniem 1899-1902), een landbouwkaart naar Dumont, Malaise en Verstraeten (uit 1884) en de geologische kaart van België. Verliezen we hierbij ook niet uit het oog dat het handhaven van aparte Vlaamse en Kempense entiteiten al veel langer de regel was in landbouwkundige indelingen, zoals die van Malaise (1873). Het is dus ook verkeerd te veronderstellen, zoals Van Oye (1931, 1938) aangeeft, dat het artikel van Mac Leod zou hebben doorgewogen in de beslissing van Massart (1910) om het Kempens district van Crépin op te splitsen in een Vlaams en een Kempens district[1].

Na de dood van Mac Leod vervulde Van Oye de rol van bewerker van de *Geïllustreerde Flora voor België* van Mac Leod en Staes (1937-). In de eerste vier uitgaven van die flora ontbreekt elke informatie over de ecologie en de verspreiding van de soorten. De vijfde uitgave (1930) is de eerste onder redactie van Van Oye. De veranderingen ten opzichte van de vierde editie behelzen onder meer een rudimentaire omschrijving van de standplaatstypes per soort. In de zesde editie (1937) is voor het eerst een overzichtskaart van de plantengeografische indeling van België opgenomen. Het Vlaams en het Kempens district zijn er als aparte districten weergegeven. Het is wellicht niet overbodig aan te stippen dat hiermede de fytogeografische visie van Van Oye wordt weergegeven en niet die van Mac Leod. De kaart zal nadien ongewijzigd opgenomen worden tot in 9de en laatste editie (1950). De kaart is overigens weinig origineel: de begrenzing van de districten volgt getrouw de kaart van de fytogeografische districten van Massart uit 1910. Wel is belangrijk dat via deze in Vlaanderen populaire flora het concept van aparte districten in de periode 1937-1950 (en later) ingeburgerd raakte en dat die indeling ten onrechte gekoppeld werd aan Mac Leod. Door Van Oye werd op die manier het Kempens gedeelte van Vlaanderen geassocieerd met wat nu het Vlaams district is.

Op dit punt gekomen, heeft het Kempens gedeelte van Vlaanderen reeds twee betekenissen gekregen: enerzijds de oorspronkelijke, door Mac Leod (1894) geïntroduceerde betekenis van het Oost- en West-Vlaamse gedeelte van het Kempens gebied van Crépin, anderzijds die van een apart Vlaams district, afgescheiden van het Kempens distict (Van Oye 1931 en later). Naderhand zal het begrip ook nog gehanteerd worden in een derde betekenis, namelijk om er een welbepaald gedeelte van het Vlaams district mee aan te duiden.

Naar een betekenisvolle, afgebakende subeenheid?

In zijn overzicht van de West-Vlaamse flora onderstreept Vande Vyvere (1958) het belang van de bodemkundige factoren voor het begrenzen van de “natuurlijke streken, die niet alleen in het landschapsbeeld, maar vooral in de plantenverspreiding duidelijk te voorschijn treden”. Hij onderscheidt vijf natuurlijke streken: de slikken en de schorren, de duinen (deze beide samen het maritiem gebied vormend), de Polders, de Zandstreek, en de Zandleemstreek. Vande Vyvere wijkt af van de

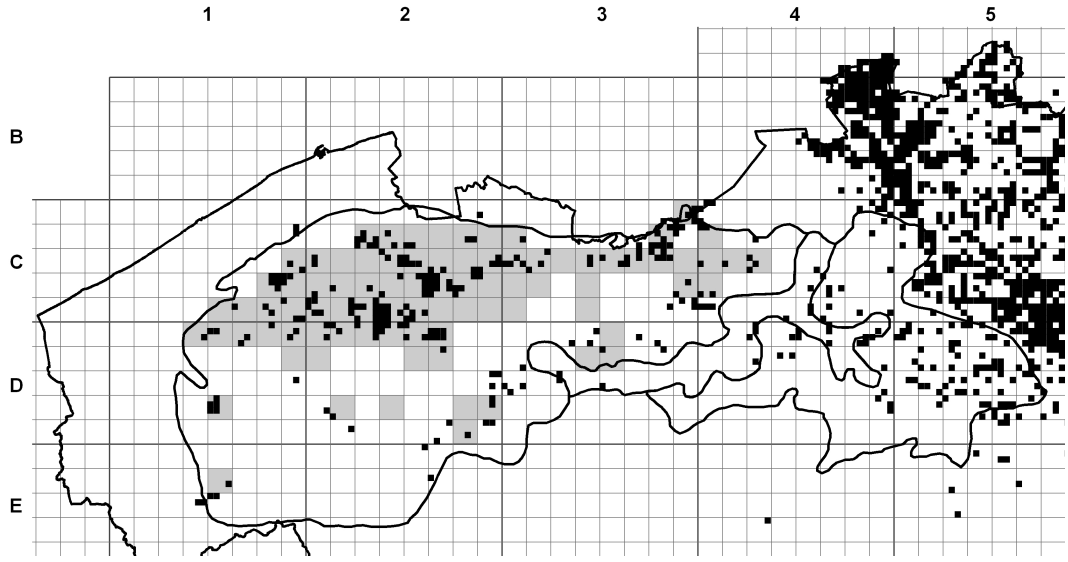
[1] Mac Leods hoofdstukje over het Kempens gedeelte van Vlaanderen was overigens behoorlijk revolutionair en ver vooruit op zijn tijd door zijn aandacht voor de rol van de mens in het ontstaan van secundaire vegetaties en het modelleren van specifieke regionale landschappen. Onder meer zijn visionaire behandeling van de tegenstelling tussen ‘proletarische’ en ‘kapitalistische’ soorten vormde een verre voorloper van de door R.H. Mac Arthur, E.O. Wilson , J.P. Grime en anderen ontwikkelde systemen van levensstrategieën van planten (Hermy 1984, Hermy & Stieperaere 1985). Mac Leod niet vermelden in een overzicht van de Belgische botanie (Lebrun 1968) kan daarom als een tekortkoming aangestipt worden.

toen gangbare, op Massart teruggaande Belgische fytogeografische visie. Zijn benadering stemt nog overeen met die van Crépin (1873), die de slikken en schorren samen met de duinen in het maritiem gebied onderbracht, met uitsluiting van de Polders. Overigens verwijst Vande Vyvere voor zijn indeling in natuurlijke streken slechts incidenteel naar het bestaan van de fytogeografische districten. Hij doet bv. een beroep op plantenaardrijkskundige gegevens om in de bodemkundig vage overgangszone tussen zand en leem de grens tussen zijn Zandstreek en Zandleemstreek te laten samenvallen met de noordgrens van het verspreidingsgebied van *Silene dioica*. Voor alle duidelijkheid: met zijn Zandleemstreek bedoelde Vande Vyvere de Leemstreek in de huidige fytogeografische betekenis, want hij verwijst expliciet naar het "z.g. Picardisch-Brabants district" en gebruikt de term Zandleemstreek alleen omwille van de aanwezigheid van "stroken, die min of meer zandig zijn". Aangezien zijn Zandstreek in het noorden begrensd wordt door de Polders, stemt de Zandstreek bij Vande Vyvere ook overeen met het binnen West-Vlaanderen gesitueerde gedeelte van het Vlaams district. Essentieel in verband met de hier besproken thematiek is de zin waarin Vande Vyvere spreekt over "de aldus afgebakende zandstreek, die in het armste en zuurste gedeelte ook het Kempisch gedeelte van Vlaanderen kan genoemd worden". Vande Vyvere is hierbij de eerste die, klaar en duidelijk, slechts een specifiek gedeelte van het Vlaams district – namelijk het armste en zuurste – benoemt als het Kempens gedeelte.

Stieperaere (1974, 1977) behandelt enkele aspecten van de floristische variatie binnen het Vlaams district. Meer bepaald onderzocht hij met behulp van een transect de floristische kenmerken van het overgangsgebied tussen het bezuiden Brugge gelegen bosrijke podzolenlandschap en het bosarme oude cultuurlandschap op zandleem. Dit noord-zuid gericht transect, gelegen tussen Beernem en Tielt, situeert zich precies in de overgangszone tussen wat Vande Vyvere het Kempens gedeelte van Vlaanderen noemt en het gedeelte van het Vlaams district met voedselrijkere zandlemige bodems. Op grond van zijn floristische analyses kon Stieperaere binnen zijn transect drie zones onderscheiden: een podzolengebied in het noorden, een oud cultuurlandschap op licht zandleem in het zuiden, en tussen beide in een 2 à 3 km breed overgangsgebied. De floristische verschillen uitten zich zowel op het gebied van de globale soortenrijkdom als in de differentiërende verspreidingspatronen van soorten en socio-ecologische groepen.

Stieperaere plaatst zijn resultaten in een fytogeografische context en besluit dat de kilometerhokken gelegen in het middeleeuwse ontginningslandschap op licht-zandleembodems – hoewel floristisch sterk verschillend van de hokken gelegen in de zone met beboste heidevelden op zandgrond – zeker niet tot het Picardisch-Haspengouws district mogen gerekend worden. Voorts wijst hij op nog andere regionale floristische verschillen binnen het Vlaams district en stelt in algemene termen in vraag hoeveel (floristische) variatie binnen één fytogeografisch district toelaatbaar is. Men zou dit kunnen interpreteren als een voorzichtige hint om het Vlaams district op te delen in hiërarchisch lagere eenheden, maar anderzijds laat Stieperaere er geen twijfel over bestaan dat de interne verschillen niet op hetzelfde niveau staan als de verschillen ten opzichte van de aangrenzende districten. Sterker nog, hij onderlijnt het relatief zwakke onderscheid tussen het Kempens en Vlaams district, en opteert veeleer voor één groot Vlaams-Kempens district in de betekenis van Vanden Berghen (1956). Men mag hieruit afleiden dat volgens deze auteur het onderscheiden van een Kempens gedeelte binnen het Vlaams district niet echt aan de orde is.

Toch wijdt korte tijd nadien G. Galle (1976), in een voortreffelijke licentiaatsthesis op initiatief en onder begeleiding van H. Stieperaere, een fytogeografische studie aan het Kempens gedeelte van Vlaanderen. Galle, die in zijn dankwoord Stieperaere dankt voor de inbreng van "zijn ideeën en rijke ondervinding", citeert Vande Vyvere (1958) correct, maar besluit verkeerdelijk: "Deze benaming [= het Kempens gedeelte van Vlaanderen *sensu* Vande Vyvere] vindt haar oorsprong in het werk van Mac Leod (1894), die dit 'Kempisch gedeelte van Vlaanderen' beschouwt als

Figuur 1. Het Vlaams district en het 'district fluviatile scaldéen', afgebakend volgens Tournay (1968), met daarin naar Galle (1976) de aanduiding van de uurhokken (lichtgrijs) van het Vlaams district die behoren tot het Kempens gedeelte van Vlaanderen. De zwarte stippen duiden de kilometerhokken aan die volgens Van Landuyt et al. *(in voorber.) behoren tot de* Molinia caerulea*-cluster met uitgesproken Kempense verspreiding.*

het gedeelte der provinciën Oost- en West-Vlaanderen dat bij de eerste fytogeografische indeling van België door Crépin (1873) nog tot het Kempens gebied behoort." Galle interpreteert hierbij Mac Leod verkeerd, en verwart het Kempens gedeelte *sensu* Mac Leod met het Kempens gedeelte *sensu* Vande Vyvere, dat immers slechts het gedeelte met de armste gronden binnen de door Mac Leod bedoelde omschrijving omvat. Ook neemt Galle kritiekloos van Van Oye over dat Massart het Vlaams fytogeografisch district zou verzelfstandigd hebben op aansturen van Mac Leod.

Na vergelijking van de verspreidingskaarten in de Belgische plantenatlas (Van Rompaey & Delvosalle 1972), komt Galle (1976: 39) tot de initiële vaststelling dat een bepaald verspreidingspatroon herhaaldelijk optreedt, waardoor een zone binnen het Vlaams district ten zuidoosten van Brugge, met een oostelijke uitloper in het noorden van Oost-Vlaanderen, als "een duidelijk waarneembare eenheid" naar voor komt. Via een door Boon (1974) ontwikkelde scoremethode, waarbij een selectie van 39 positief gecorreleerde (aanwezige) soorten en 61 negatief gecorreleerde (ontbrekende) soorten betrokken worden, weet Galle de individuele verspreidingspatronen om te zetten in een geïntegreerde kwantitatieve maat voor het afbakenen van een globaal verspreidingspatroon (Fig. 1). Dit verspreidingsgebied van het Kempens gedeelte van het Vlaams district beslaat vooral de noordelijke helft van het Vlaams district (*sensu* Tournay 1968) en bestaat uit een aaneengesloten geheel van 78 uurhokken, aangevuld met een 7-tal verspreid liggende, geïsoleerde uurhokken. Op basis van de indicatiewaarden van Ellenberg blijkt het aldus afgebakende geografisch gebied significant te verschillen van de rest van het Vlaams district voor stikstof, pH en continentaliteit. Ook bodemkundig zijn er significante verschillen. Omwille van de grote verwantschap van dit Kempens gedeelte van Vlaanderen met de Kempen zelf (verwantschap op basis van een steekproef) sluit Galle zich aan bij de visie van Vanden Berghen (1956), waarbij het Vlaams en het Kempens district tot één groot Kempens district versmelten. Compenserend stelt hij voor om dat ene grote district op te delen in diverse kleinere eenheden van lagere orde, waarvan het Kempens gedeelte van Vlaanderen er een zou zijn.

In een uitgave over de Kraenepoel gaat Hoste (1982) in op de flora van dit gebied, dat ooit door Mac Leod specifiek genoemd werd als een voorbeeld van een resterend stukje Kempense natuur in Oost-Vlaanderen. Deze publicatie bevat een kaartje waarop het Kempens gedeelte van Vlaanderen *sensu* Galle afgebakend is binnen het Vlaams district en waarop ook de ligging van de Kraenepoel is aangeduid. Eerder al had Hoste (1978) in *Stentor*, het toenmalige, onder jongere natuurliefhebbers wijd verspreide tijdschrift van de Belgische Jeugdbond van Natuurstudie, in een fytogeografisch georiënteerde en op Galle gebaseerde inleiding van een floristisch artikel aandacht geschonken aan 'het Kempens gedeelte van Vlaanderen'. Een jaar later evoceert Stieperaere (1979) hetzelfde thema in het wijd verspreide ledenblad van De Belgische Natuur- en Vogelreservaten. Op die manier is het Kempens gedeelte van Vlaanderen, als onderdeel van het Vlaams district, stilaan een eigen leven beginnen leiden.

Deze trend vertaalde zich onder meer in een beperkt gebruik van de term in de commentaarteksten bij de verspreidingskaartjes in de Vlaamse plantenatlas (Van Landuyt *et al.* 2006). Niettemin is relatief recent dezelfde terminologie ook nog gebruikt met een volledig andere betekenis. Hoffmann (1999) verwijst in een bijdrage over de verspreiding van korstmossen in Vlaanderen naar het Kempens gedeelte van Vlaanderen, waarbij 'Kempens district' in zijn 'oerbetekenis' wordt toegepast, d.w.z. in de betekenis van Crépin (1873), waarbij de 'zone campinienne' (als onderdeel van de 'région septentrionale') de totaliteit van het huidige Kempens én Vlaams district bestrijkt.

Voor het eerst in haar honderdjarig bestaan, werd hiermee de omschrijving 'het Kempens gedeelte van Vlaanderen' binnen eenzelfde periode in twee verschillende betekenissen gebruikt. Veel verwarring is het gevolg van het door elkaar gebruiken van 'het Vlaams district', 'Vlaanderen' in de betekenis van 'Oost- en West-Vlaanderen' en 'Vlaanderen' als gewest. Hoe dan ook vereist het verdere gebruik van deze term voortaan de nodige afspraken.

De kaart van Galle getoetst aan de huidige verspreidingsgegevens in Florabank

Elders zullen we dieper ingaan op de fytogeografische indeling van het Vlaams gewest en onder meer op de vraag of het zinvol zou zijn het Vlaams en Kempens district samen te voegen en/of eventueel kleinere subeenheden te onderscheiden (Van Landuyt *et al.*, in voorbereiding). Vooruitlopend op de resultaten van dit onderzoek bespreken we hier kort enkele facetten die specifiek in verband staan met het Kempens gedeelte van Vlaanderen. Vooraf dient opgemerkt dat de afbakening door Galle gebeurde op basis van een analyse van een beperkte selectie van soorten en op slechts een gedeelte van alle uurhokken. De achterliggende floristische data waren bovendien minder volledig dan wat nu beschikbaar is via Florabank (http://flora.inbo.be). De toegenomen volledigheid behelst zowel de densiteit van de waarnemingen als de ruimtelijke schaal waarop ze digitaal ter beschikking stonden (eenheden van 16 km² bij Galle) en staan (hokken van 1 km² nu).

In het kader van de evaluatie van de traditionele fytogeografiche districten gelegen binnen het Vlaamse gewest (Van Landuyt *et al.*, in voorbereiding) werden op puur floristische gronden (de aan- of afwezigheid van soorten binnen de kilometerhokken) clusters samengesteld van hokken die onderling grote floristische verwantschap vertonen. Die clustergroepen, berekend op basis van het floristische gegevensbestand Florabank (http://flora.inbo.be), werden genoemd naar soorten waarvan het verspreidingsgebied in Vlaanderen goed samenvalt met de geografische spreiding van de clusters. De geografische verspreiding van deze hokkenclusters werd vervolgens getoetst aan de traditionele fytogeografische indeling van België (Lambinon *et al.* 2004). De meeste van die clustergroepen komen niet uitsluitend binnen eenzelfde fytogeografisch district voor, maar vertonen wel een grote tot zeer grote voorkeur voor een bepaald district. Het Kempens district wordt bijna exclusief ingevuld door de *Molinia caerulea*-cluster, die daarnaast ook nog buiten de Kempen voorkomt, met name vooral in het Vlaams district. In tabel 1 wordt aangegeven

Tabel 1. Het aandeel van de typisch Kempense *Molinia caerulea*-cluster (naar Van Landuyt *et al.*, in voorber.) binnen het Vlaams district *sensu* Tournay (1968) en binnen het door Galle (1976) gedefinieerde 'Kempens gedeelte van Vlaanderen'.

Hokken-clusters (Van Landuyt *et al.*, in voorber.)	Aantal toegewezen km-hokken		Procentuele verdeling van de toegewezen km-hokken	
	Het Kempens gedeelte van het Vlaams district (*sensu* Galle 1976)	De rest van het Vlaams district (*sensu* Tournay 1968) (*)	Het Kempens gedeelte van het Vlaams district (*sensu* Galle 1976)	De rest van het Vlaams district (*sensu* Tournay 1968) (*)
Molinia caerulea-cluster	184	135	35,5 %	10,2 %
Overige clusters	334	1187	64,5 %	89,8 %
Totaal	**518**	**1322**	**100,0 %**	**100,0 %**

(*) Er dient rekening mee gehouden dat het huidige Vlaams district (*sensu* Lambinon *et al.* 2004) bij Tournay was opgesplitst in een Vlaams en een Fluviatiel district.

hoe de *Molinia caerulea*-cluster, zeg maar de meest Kempense cluster, zich verhoudt tot het Vlaams district in het algemeen en tot het zogenaamde Kempens gedeelte daarvan, zoals afgebakend door Galle (1976), in het bijzonder. In tabel 1 wordt ook het aandeel aangegeven van de andere hokkenclusters binnen en buiten het Kempens gedeelte.

Figuur 1 laat zien in welke mate de ligging van de kilometerhokken behorend tot de *Molinia*-cluster de aflijning van het Vlaams district en van het Kempens gedeelte daarvan weerspiegelt. Het valt niet te ontkennen dat het aantal en het aandeel van de Kempense soorten sensu Galle (1976) in dit gedeelte van het Vlaams district veel hoger ligt binnen het door Galle afgebakende Kempens gedeelte dan erbuiten. Niettemin doen zich nog op andere plaatsen buiten het eigenlijke Kempens district dergelijke concentraties voor, met name in het grensgebied tussen enerzijds de westelijke en zuidelijke Kempen en anderzijds het Hageland en de tuinbouwstreek tussen Leuven en Mechelen. Het aandeel van de overige floristische clusters, ook binnen het Kempens gedeelte van het Vlaams district, blijkt bovendien toch zeer groot (>75 %) waardoor het moeilijk wordt dit gedeelte op grond van zijn floristische kenmerken als een zelfstandig entiteit af te bakenen.

Het relatief grote aantal hokken behorend tot andere floristische clusters in het Kempens deel van het Vlaams district bevestigt een reeds eerder vastgestelde lange-termijntrend naar uniformisering binnen de Vlaamse landschappen (Vanhecke *et al.* 1981, Vanhecke 1982). Floristisch zijn de fytogeografische districten – zeker buiten de intensief als reservaat beheerde natuurgebieden – steeds sterker op elkaar gaan lijken (Hoste *et al.* 2006). Met betrekking tot het Kempens gedeelte van het Vlaams district wordt dit bv. bevestigd door studies van de flora van Bellem (Hoste 1996) en de achteruitgang van *Erica cinerea* in de Zandstreek ten zuiden van Brugge (Stieperaere 1969). Dit maakt duidelijk dat in de discussie over het 'bestaan' van een Kempens gedeelte binnen het Vlaams district ook historische verschuivingen mee in rekening moeten gebracht worden. De floristische verschillen tussen het Kempens gedeelte van het Vlaams district en 'de rest' van het Vlaams district zijn in de voorbije twee eeuwen sterk weggeërodeerd en de huidige tegenstellingen zijn nu onduidelijker dan vroeger.

Conclusies

Het Kempens gedeelte van Vlaanderen is een uitdrukking die alleen gebruikt werd en wordt door een beperkte kring van West- en Oost-Vlaamse floristen. De betekenis ervan is in de loop van de jaren herhaaldelijk veranderd. Het begrip raakte in België nooit echt ingeburgerd, vermoedelijk omdat het te lang om verkeerde redenen gepropageerd werd. Niettemin stemt het in zijn meest courante betekenis wel degelijk overeen met een min of meer geografisch herkenbare en begrensbare subentiteit binnen

het Vlaams district. In die betekenis, die teruggaat op Vande Vyvere (1958), heeft het echter niets te maken met het oorspronkelijk door Mac Leod ingevoerde begrip. Door Galle (1976) kreeg het begrip concreet vorm en werd het wetenschappelijk onderbouwd. De afbakening gebeurde echter op grond van een beperkte selectie van soorten en uurhokken, en een achterliggende floristische dataset die veel onvolledi ger was dan wat nu beschikbaar is. Ook uit een voorlopige analyse van de recente gegevens is evenwel gebleken dat sommige gedeelten van het Vlaams district een meer uitgesproken Kempens karakter hebben dan andere, en in die zin ook fytogeografisch van betekenis kunnen zijn. Anderzijds ziet het er niet naar uit dat er op het niveau van het Vlaamse Gewest voldoende floristisch onderscheid kan gemaakt worden om er aparte fytogeografische subentiteiten uit af te leiden.

Literatuur

Anoniem (1899-1902) – Monographies agricoles de la Belgique. Bruxelles, Ministère de l'Agriculture. [Région de la Campine (1899), Région de l'Ardenne (1899), Région sablonneuse des Flandres (1900), Région du pays de Herve (1900), Région du Condroz (1900), Région limoneuse et sablo-limoneuse (1901), Région des dunes (1901), Région jurassique (1901), Région des polders (1902)]

Boon W. (1974) – Objectieve, verantwoorde en klimatologisch verklaarbare begrenzing van het Hoge Ardennendistrict. Licentiaatsverhandeling K.U.Leuven, Departement Geografie-Geologie.

Crépin F. (1873) – Géographie botanique. *In* Van Bemmel E. (ed.), Patria Belgica. Première partie, Belgique physique: 439-470. Bruxelles, Bruylant-Christophe & Cie.

Crépin F. (1874) – Manuel de la Flore de Belgique. 3e éd. Bruxelles, Gustave Mayolez.

De Wildeman E. & Durand Th. (1898-1907) – Prodrome de la flore belge. Vol. I-III. Bruxelles, Alfred Castaigne.

Durand Th. (1907) – Introduction. *In* De Wildeman E. & Durand Th. (1898-1907), Prodrome de la flore belge, vol. I: 1-63. Bruxelles, Alfred Castaigne.

Galle G. (1976) – Een fytogeografische studie van het Kempens gedeelte van Vlaanderen. Licentiaatsverhandeling Rijksuniversiteit Gent.

Hermy M. (1984) – Omzien in verwondering: proletariërs en kapitalisten, twee plantenstrategieën door Julius Mac Leod onderkend in 1894. *Biol. Jb. Dodonaea* **52**: 130-137.

Hermy M. & Stieperaere H. (1985) – Capitalists and proletarians (Mac Leod, 1894) – an early theory of plant strategies. *Oikos* **44 (2)**: 364-366.

Hoffmann M., 1999. Korstmossen. *In* Kuijken E. (red.), Natuurrapport 1999. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid: 93-94. *Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud* **6**. Brussel, I.N.

Hoste I. (1978) – Het Kempens gedeelte van Vlaanderen. Floristische beschrijving van het driehoekspunt Aalter-Bellem-Lotenhulle. *Stentor* **14 (2)**: 14-33.

Hoste I. (1982) – Flora en vegetatie vanaf 1874. *In* Tavernier J. & Hoste I. (red.), De Kraenepoel, een evoluerend stukje Kempen in Vlaanderen. Uitgave n.a.v. de studiedag 'De Kraenepoel, een bedreigd natuurgebied': 15-22. Aalter, Aawel en Wielewaal-Aalter.

Hoste I. (1996) – De flora van Bellem (Aalter, Oost-Vlaanderen). Huidige toestand en historische terugblik. *Dumortiera* **64-65**: 13-20.

Hoste I., Van Landuyt W. & Verloove F. (2006) – Landschap en flora in beweging, 19de en 20ste eeuw. *In* Van Landuyt *et al.* (eds.), Atlas van de flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest: 45-67. Brussel, Instituut voor natuur- en bosonderzoek, Nationale Plantentuin van België en Flo.Wer.

Lambinon J., Delvosalle L. & Duvigneaud J. (2004) – Nouvelle Flore de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg, du nord de la France et des Régions voisines. 5ème édition. Meise, Jardin botanique national de Belgique.

Lameere A. (1895) – Manuel de la faune de Belgique. Tome I: Animaux non insectes. Bruxelles, H. Lamertin.

Lebrun J. (1968) – Esquisse d'une histoire de la botanique et des botanistes belges pendant le XIXe siècle et le début du XXe. *In* (Anon.), Florilège des Sciences en Belgique pendant le XIXe siècle et le début du XXe: 595-634. [Bruxelles], Académie Royale de Belgique.

Mac Leod J. (1894) – Over de bevruchting der bloemen in het Kempisch gedeelte van Vlaanderen. Gent, Vuylsteke.

Mac Leod J. & Staes G. (1937-1950) – Geïllustreerde flora voor België. Editie 6 tot en met 9. Antwerpen, De Sikkel. [Eerste editie: 1892.]

Malaise M.C. (1873) – Géographie agricole. *In* Van Bemmel E. (ed.), Patria Belgica. Première partie, Belgique physique: 489-498. Bruxelles, Bruylant-Christophe & Cie.

Massart J. (1910) – Esquisse de la géographie botanique de la Belgique. Bruxelles, Henri Lamartin. [Extrait du *Recueil de l'Institut botanique Léo Errera,* **7bis**.]

Stieperaere H. (1969) – Les dernières stations d'Erica cinerea dans la région au sud de Bruges. *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg.* **102**: 221-237.

Stieperaere H. (1974) – Een floristisch-fytogeografische landschapsanalyse van het Houtland tussen Sint-Joris en Tielt. Licentiaatsverhandeling Rijksuniversiteit Gent.

Stieperaere H. (1977) – Een floristisch-fytogeografische studie van het landschap tussen Beernem en Tielt (Vlaams district, België). *Dumortiera* **6**: 23-31.

Stieperaere H. (1979) – De Gulke putten: heidereservaat in een bosrijke omgeving. *Natuurreservaten* **1979 (2)**: 9-12.

Tournay R. (1968) – Les territoires géobotaniques de Belgique. *Bull. Jard. Bot. Nat. de Belg.* **38**: 277-294.

Vanden Berghen C. (1956) – Esquisse de la géographie botanique de la Belgique. *Les Nat. belg.* **37**: 117-140.

Vande Vyvere P. (1958) – De Flora. *In* Viaene A. *et al.* (red.), West-Vlaanderen: 58-71. Brussel, Meddens (Elsevier).

Vanhecke L. (1982) – Het niet-stedelijk landschap in Noord-België: voorbeelden en achtergronden van recente eolutie (1900-1980). *Extern* **11 (4)**: 243-257.

Vanhecke L, Charlier G. & Verelst L. (1981) – Landschappen in Vlaanderen, Vroeger en Nu. Van groene armoede naar grijze overvloed. Meise, Nationale Plantentuin van België.

Van Landuyt W., Hoste I., Vanhecke L., Van den Bremt P., Vercruysse E. & De Beer D. (2006) – Atlas van de Flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest. Brussel, Instituut voor natuur- en bosonderzoek, Nationale Plantentuin van België en Flo.Wer.

Van Landuyt W., Vanhecke L., Hoste I. & Bauwens D. (in voorber.) – Do the distribution patterns of vascular plants fit biogeographical classifications based on abiotic data? A case study from northern Belgium.

Van Oye P. (1931) – De plantenaardrijkskunde in België. *Bot. Jaarb. Dodonaea* **22**: 96-104.

Van Oye P. (1938) – Biogeographische streken van België. Antwerpen, De Sikkel.

Van Oye P. (1941a) – Etude biologique des desmidiées de l'étang du Kraenepoel (Belgique). *Biologisch Jaarboek Dodonaea* **8**: 171-299.

Van Oye P. (1941b) – De algemeene biologie en de studie der Desmidiaceeën in België. *Meded. Kon. Vl. Acad. Wet.* **3 (7)**.

Van Rompaey E. & Delvosalle L. (1972) – Atlas van de Belgische en Luxemburgse flora. Pteridofyten en Spermatofyten. Brussel, Nationale Plantentuin van België.

Bijlage

Indicatieve lijst van soorten in de *Atlas van Vlaanderen en het Brussels Gewest* (Van Landuyt *et al.* 2006) met een verspreidingspatroon dat positief in relatie kan gebracht worden met het Kempens gedeelte van Vlaanderen in zijn meest restrictieve betekenis (d.w.z.: als onderdeel van het Vlaams district). De lijst is niet exhaustief. Vergelijkbare lijsten bij Galle (1976): oorspronkelijk 68 positief en 132 negatief, na een tweede selectie 39 aanwezig en 66 afwezig.

Agrostis vinealis, *Aira praecox*, *Amelanchier lamarckii*, *Aphanes australis*, *Arnoseris minima*, *Betula pubescens*, *Blechnum spicant*, *Calamagrostis canescens*, *Calluna vulgaris*, *Campanula rotundifolia*, *Carex demissa*, *Carex echinata*, *Carex elongata*, *Carex ovalis*, *Carex panicea*, *Carex pilulifera*, *Carex rostrata*, *Ceratocapnos claviculata*, *Corynephorus canescens*, *Danthonia decumbens*, *Deschampsia flexuosa*, *Drosera intermedia*, *Drosera rotundifolia*, *Eleocharis multicaulis*, *Eleocharis ovata*, *Erica cinerea*, *Erica tetralix*, *Festuca filiformis*, *Filago minima*, *Galeopsis segetum*, *Galium saxatile*, *Genista anglica*, *Genista pilosa*, *Genista tinctoria*, *Gentiana pneumonanthe*, *Gnaphalium sylvaticum*, *Hydrocotyle vulgaris*, *Hypericum elodes*, *Illecebrum verticillatum*, *Isolepis fluitans*, *Jasione montana*, *Juncus bulbosus*, *Juncus squarrosus*, *Littorella uniflora*, *Luronium natans*, *Luzula multiflora*, *Luzula pilosa*, *Lycopodiella inundata*, *Lythrum portula*, *Maianthemum bifolium*, *Melampyrum pratense*, *Molinia caerulea*, *Myrica gale*, *Nardus stricta*, *Ornithopus perpusillus*, *Orobanche rapum-genistae*, *Osmunda regalis*, *Pedicularis sylvatica*, *Persica minor*, *Peucedanum palustre*, *Pilularia globulifera*, *Polygala serpyllifolia*, *Potamogeton polygonifolius*, *Potentilla erecta*, *Ranunculus peltatus*, *Rhododendron ponticum*, *Salix aurita*, *Salix repens*, *Scutellaria minor*, *Senecio sylvaticus*, *Solidago virgaurea*, *Spergula morisonii*, *Succisa pratensis*, *Teesdalia nudicaulis*, *Ulex europaeus*, *Vaccinium myrtillus*, *Vaccinium vitis-idaea*, *Veronica scutellata*, *Viola palustris*.